УДК 336.13

Однорог М.А., к.е.н., доцент,
докторант відділу теорії економіки і фінансів
Науково-дослідний фінансовий інститут
ДННУ «Академія фінансового управління»
Міністерства фінансів України

ПОДАТКОВІ ІННОВАЦІЙНІ ІНСТРУМЕНТИ ІНСТИТУЦІОНАЛІЗАЦІЇ ІМПОРТОЗАМІЩЕННЯ В АГРАРНІЙ СФЕРІ

Однорог М.А. Податкові інноваційні інструменти інституціоналізації імпортозаміщення в аграрній сфері. У статті встановлено, що для того щоб імпортозаміщення стало реальністю, необхідно його інституціювати: створити норми й ціннісні установки українського суспільства, що дають змогу підвищити рівень самозабезпечення вітчизняною продукцією. Визначено, що конкретні інструменти державної фінансової підтримки імпортозаміщення (податкові, бюджетні, цінові, кредитні) повинні бути вбудовані в загальну стратегію заміни імпорту товарів, робіт, послуг конкурентоспроможною вітчизняною продукцією. Досліджено, що чинна система оподаткування в аграрній сфері, незважаючи на наявність стимулюючих механізмів, не націлена на повернення ринку національним суб'єктам агропромислового комплексу, включаючи товаровиробників аграрної сфери. Обґрунтовано, що для вирішення завдання імпортозаміщення в аграрній сфері необхідно посилити інноваційні податкові стимулюючі механізми.

Ключові слова: інновація, інституціоналізація, імпортозаміщення, податкові інструменти, аграрна сфера.

Однорог М.А. Налоговые инновационные инструменты институционализации импортозамещения в аграрной сфере. В статье установлено, что для того чтобы импортозамещение стало реальностью, необходимо его институционализировать: создать нормы и ценностные установки украинского общества, позволяющие повысить уровень самообеспеченности отечественной продукцией. Определено, что конкретные инструменты государственной финансовой поддержки импортозамещения (налоговые, бюджетные, ценовые, кредитные) должны быть встроены в общую стратегию замены импорта товаров, работ, услуг конкурентоспособной отечественной продукцией. Исследовано, что действующая система налогообложения в аграрной сфере, несмотря на наличие стимулирующих механизмов, не нацелена на возвращении рынка национальным субъектам агропромышленного комплекса, включая товаропроизводителей аграрной сферы. Обосновано, что для решения задачи импортозамещения в аграрной сфере необходимо усилить инновационные налоговые стимулирующие механизмы.

Ключевые слова: инновация, институционализация, импортозамещение, налоговые инструменты, аграрная сфера.

Odnorog M.A. Tax innovative tools for the institutionalization of import substitution in the agricultural sector. The article established that in order for import substitution became a reality, it is necessary to institutionalize: to create norms and value orientations of Ukrainian society, enabling to increase self-sufficiency in domestic products. This is especially true for industries that provide economic and food security of our country, especially in the agricultural sector. Determined that the specific public financial support instruments of import substitution (tax, fiscal, price, credit) should be part of the General strategy of replacing imports of goods, works and services competitive with domestic products. For this it is important that each instrument contributed to the following tasks: transplantation (borrowing) of advanced technologies; the selection of institutions capable of ensuring the production samsen products, including the formation of demand for such products; stabilization of the process of import substitution through the expansion of institutional movement towards self-sufficiency. The current system of taxation in the agrarian sector, despite the presence of explicit incentive mechanisms are not focused on the return of the national market of agro-industrial complex, including producers, agrarian sector. Tax incentives aimed mainly at reducing the tax burden, stimulation of rational land use, etc. but in General they are a kind of indirect subsidisation of certain categories of taxpayers without a clearly defined goal of import substitution. It is proved that to solve the problem of import substitution in the agricultural sector need to strengthen the innovative tax incentive mechanisms through the establishment of special investment incentives for the production of competitive analogues of imported agricultural machinery, the purchase and implementation of the newest technologies; the provision of benefits to those involved in processing and marketing of products from domestic raw materials; support production, processing and marketing of environmentally friendly products.

Key words: innovation, institutionalization, import substitution, tax tools, agricultural area.

Постановка проблеми. В умовах складної геополітичної обстановки перед сучасною українською економікою з особливою гостротою постала проблема заміщення імпорту товарами, виробленими всередині країни, тобто імпортозаміщення, мета якого – підвищення економічної та продовольчої безпеки країни. Крім створення і розвитку можливостей швидкого переведення економіки на мобілізаційний режим у надзвичайних обставинах і в період несприятливої зовнішньоекономічної кон'юнктури, імпортозаміщення дає змогу підвищити конкурентоспроможність аграрної сфери економіки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам залучення податкових інноваційних інструментів, особливостей інституціоналізації імпортозаміщення в аграрній сфері присвячено багато праць відомих зарубіжних і вітчизняних учених, наприклад В.П. Горьового [1], Л.І. Курило, Т.М. Сльозко, С.М. Удовиченко [3], Г.Б. Клейнера [4], М.М. Кропивко [5], А.В. Чаянова [8], Й.А. Шумпетера [9], Т.І. Яворської [10] та ін.

Постановка завдання. Метою статті є пошук ефективних податкових інноваційних інструментів інституціоналізації імпортозаміщення в аграрній сфері.

Виклад основних результатів. Для успішного вирішення вищезазначених проблем потрібна інституціоналізація імпортозаміщення, під якою ми розуміємо створення інституційного середовища, що дає змогу замістити імпорт товарів, робіт і послуг конкурентоспроможною вітчизняною продукцією, яка не поступається зарубіжним аналогам за своїми ціновими та споживчими властивостями.

Держава має у своєму арсеналі велику кількість активних і пасивних інструментів регулювання діяльності господарюючих суб'єктів, спрямованих на проведення політики заміни імпорту випуском вітчизняної продукції (товарів, робіт, послуг) [5, с. 41].

До активних інструментів імпортозаміщення передусім належать купівля ліцензій, патентів, застосування спеціального інвестиційного контракту. В умовах фінансової кризи можливості держави щодо широкого використання активних інструментів обмежені, тому основна увага в найближчій перспективі

має бути приділена пасивним інструментам імпортозаміщення, таким як бюджетні субсидії, податкові пільги, цінові, кредитні та інші преференції.

Беручи до уваги, що кожен із перерахованих вище інструментів має свої переваги і недоліки, слід підкреслити, що ефективність кожного з них залежить від інституційного середовища, в якому він функціонує. Це означає, що для забезпечення ефективного функціонування того чи іншого інструменту державної підтримки імпортозаміщення потрібно його інституціоналізація – встановлення формальних і неформальних норм, правил застосування інструментів державної підтримки самозабезпечення виробленими всередині країни товарами, виконаними роботами, наданими послугами і приведення цих норм у систему, здатну забезпечити заміщення імпорту.

Для інституціоналізації імпортозаміщення необхідна низка супутніх норм, що відносяться до процесу виробництва, розподілу, обміну і споживання імпортозаміщуваної продукції: ціннісних установок українського суспільства й окремих економічних агентів. Слід погодитися з думкою Р.Б. Клейнера, що «видима частина процесу нормативного новоутворення не представляє непереборних труднощів, і до неї можуть бути з успіхом застосовані рекомендації щодо «інституціонального проектування» [4, с. 51]. Однак легкість уведення «зверху» нових норм оманлива. Інститути імпортозаміщення не повинні стати відносно працездатними «квазіінститутами», що не беруть участь у розбудові інституційної бази, тому слід забезпечити адміністративні механізми підтримки і зв'язку з іншими наявними нормами. Державі необхідно включити весь свій інформаційно-пропагандистський апарат, який здійснює публічну інтерпретацію подій, які виступають каталізаторами імпортозаміщення, «повинен спиратися на сформовану систему установок і поглядів, тобто ідеологію». Для того щоб нові норми стали традицією, потрібен певний лад.

Представляється, що інституціоналізація імпортозаміщення повинна здійснюватися в розрізі галузей, що мають істотне значення для забезпечення економічної та продовольчої безпеки держави, передусім у промисловості й аграрній сфері [8, с. 153].

Крім того, під час застосування конкретного інструменту державної підтримки імпортозаміщення слід ураховувати системний характер цього процесу, тобто враховувати вплив державної фінансової підтримки на суб'єкт стимулювання. Наприклад, податкові інноваційні методи регулювання діяльності господарюючих суб'єктів сприяють розвитку тих учасників ринку, які отримують податкові пільги. Водночас їх широке застосування зумовлює появу податкових доходів, що випадають, що обмежує можливість застосування бюджетних субсидій.

Цінові методи регулювання імпорту продукції носять характер прямої заборони. Так, під час закупівлі товарів для державних і муніципальних потреб український виробник деяких видів овочевої продукції, виробів із порцеляни, дерев'яних меблів має право на преференцію щодо ціни контракту в розмірі 15%. Іншими словами, заявка з пропозицією про поставку товарів із країн Митного союзу оцінюється із застосуванням понижуючого 15-відсоткового коефіцієнта, але контракт укладається із запропонованою заявником ціною. Якщо переможцем аукціону виявляється іноземна особа, то під час укладання договору запропонована ним ціна контракту знижується на 15% [3, с. 148].

Цінові методи регулювання імпортозаміщення є дискримінаційними щодо окремих товаровиробників порівняно з податковими методами, які носять універсальний характер. Використання цінових регуляторів порушує конкуренцію і не стимулює підвищення якості вітчизняної продукції, тому їх застосування не повинно бути довготривалим й одержати широке поширення. Враховуючи, що негативним ефектом імпортозаміщення виступає припинення участі країни в процесі глобалізації, за деякими параметрами Україна не зможе використовувати переваги глобального розподілу матеріальних, трудових та інших ресурсів. У зв'язку із цим проблема державної фінансової підтримки випуску конкурентоспроможної продукції набуває особливої значимості.

Крім цінових інструментів, є також кредитні методи стимулювання імпортозаміщення. Зокрема, Міністерство аграрної політики та продовольства України затвердило інвестиційні проекти щодо імпортозаміщення, на які до 2020 р. будуть виділені кредитні ресурси. Передусім це проекти в галузі овочівництва захищеного ґрунту, будівництва овочесховищ, переробки плодів і ягід, молочного скотарства.

Однак кредитні методи в умовах високого кредитування товаровиробників аграрної сфери і нерозвиненості сільськогосподарських кредитних кооперативів практично вичерпали свій ресурс. Хоча потенціал у кредитних кооперативів величезний: так, у США кооперативна система фермерського кредиту надає фермерам третину кредитів на покупку землі, шосту частину коротко- і середньострокових кредитів.

Нині в системі фінансових інструментів стимулювання розвитку аграрного сектору явний пріоритет мають бюджетні субсидії. «В Україні основний обсяг державної підтримки агропромислового комплексу з 2008 р. здійснюється у формі надання субсидій у рамках реалізації Державних програм розвитку аграрної сфери та регулювання ринків сільськогосподарської продукції, сировини і продовольства на 2008–2012 рр. та 2013–2020 рр.» [2].

У затвердженій Розпорядженням уряду України «дорожній карті» щодо сприяння імпортозаміщення в сільському господарстві акцент робиться на заходах у сфері забезпечення продовольчої безпеки України, включаючи створення автоматизованої інформаційної системи, а також заходи щодо підвищення ефективності землекористування, дер-

жавного ветеринарного і фітосанітарного контролю, митно-тарифного регулювання імпорту продукції.

Уявляється, що в умовах скорочення бюджетних ресурсів і за зазначених вище недоліків цінових і кредитних регуляторів слід розширити застосування податкових інноваційних інструментів, що відрізняються універсальністю і справедливим характером.

Застосування державних стимулюючих інструментів із метою імпортозаміщення має бути системним, тобто підпорядковане єдиній стратегічній меті. Ця мета була озвучена в 2014 р. Президентом України: «...розумне імпортозаміщення – це наш довгостроковий пріоритет незалежно від зовнішніх обставин» [10, с. 41].

У зв'язку із цим нам видається, що основними способами інституціоналізації імпортозаміщення повинні стати:

1) трансплантація (запозичення) прогресивних технологій [6];

2) створення живильного середовища за рахунок селекції інституцій, які здатні стати інкубаторами для суб'єктів господарювання, що виробляють продукцію (випускають товари, виконують роботи, надають послуги) в рамках імпортозаміщення, у т. ч. створення умов, за яких економічні агенти змогли б усвідомити вигідність такої діяльності в найближчій і середньостроковій перспективах;

3) стабілізація імпортозаміщення за рахунок контролю і корекції інституційного руху шляхом залучення у процес імпортозаміщення всього «ядра інституційної системи»: сукупності інститутів, що визначають організацію власності, залучення до праці, взаємодії господарюючих суб'єктів [7].

Проілюструємо можливі напрями вдосконалення інструментів державної фінансової підтримки на прикладі податкового стимулювання імпортозаміщення в аграрному секторі економіки. Для цього розглянемо шляхи реформування податкової системи України, спрямовані на інституціоналізацію імпортозаміщення в аграрній сфері.

Наявна система податкового стимулювання розвитку аграрної сфери в Україні повинна мати такі особливості:

- сільськогосподарські товаровиробники матимуть право перейти на спеціальний податковий режим, що передбачає заміну єдиним сільськогосподарським податком основних податків: податку на прибуток організацій, податку на майно організацій, податку на додану вартість;

- у рамках загального режиму оподаткування для товаровиробників аграрної сфери передбачатимуться пільги у вигляді нульової ставки податку на прибуток від сільськогосподарської діяльності, зниженої ставки податку на додану вартість щодо виробництва та реалізації продовольчих товарів, племінної худоби, зниженої ставки земельного податку щодо земель сільськогосподарського призначення, пільг із транспортного податку щодо спеціалізованої сільськогосподарської техніки;

- під час виконання певних умов можуть надаватися відстрочення (розстрочення) зі сплати податків терміном до одного року та інвестиційний податковий кредит.

Незважаючи на те що спеціальний податковий режим для товаровиробників аграрної сфери позиціонується державою як пільговий, він не знаходить широкого застосування серед тих, хто займається виробництвом сільськогосподарської продукції. Даний режим застосовують дві третини товаровиробників аграрної сфери, на частку яких припадає третина виробленої продукції. Як правило, це дрібні селянсько-фермерські господарства, індивідуальні підприємці [1, с. 241].

Причина полягає у такому. Податковий кодекс України встановлює закритий перелік витрат, що зменшують податкову базу, у результаті ті витрати, які не потрапили у цей список, не враховуються для цілей оподаткування. За роботи на загальній системі оподаткування платнику податків достатньо обґрунтувати відповідність понесених витрат вимогам (економічна обґрунтованість і документальне підтвердження витрат), тому у товаровиробників аграрної сфери більше можливостей зменшити оподатковуваний прибуток у зв'язку з відкритим переліком витрат, що віднімаються з податкової бази. За розрахунками економістів, підприємства, які перебувають на загальній системі оподаткування, більш пристосовані до ведення бізнесу: рівень податкового навантаження на них можна порівняти за своїм значенням із рівнем навантаження за застосування спеціального (пільгового) податкового режиму. Основна діяльність приносить їм у два рази більший дохід, аніж тим організаціям, які застосовують спеціальний податковий режим.

Окрім того, організації на загальній системі оподаткування ефективніше використовують основні засоби (фондовіддача у них більше на 28,5%), вони отримують на 20% більше субсидій, і середньомісячна заробітна плата в таких компаніях на 10% вище. У зв'язку з тим, що статистика за видатками не приймається до уваги для розрахунку податкової бази, не ведеться, виявити масштаби проблеми не представляється можливим [9, с. 412].

Як бачимо, діючі інноваційні напрями податкового стимулювання носять розрізнений характер, не націлені на імпортозаміщення, не враховують наявність невирішених проблем аграрної сфери, мають більш глибинні корені. До них, зокрема, належать: повернення ринку національним товаровиробникам аграрної сфери та іншим суб'єктам агропромислового комплексу, підвищення привабливості села для працездатного населення, підтримання рівня життя сільського населення, створення умов для виробництва і реалізації конкурентоспроможної сільськогосподарської продукції.

З урахуванням зазначених вище способів інституціоналізації імпортозаміщення можна зробити

висновок про те, що податкове інноваційне стимулювання має бути спрямоване на вирішення таких системних завдань:

1) трансплантація (запозичення) прогресивних технологій виробництва та переробки сільськогосподарської продукції у зв'язку з відсутністю вітчизняних аналогів;

2) підтримка виробництва і доведення до споживача тих видів продукції аграрної сфери, які дадуть змогу Україні вийти на рівень повного самозабезпечення;

3) створення живильного середовища за рахунок селекції інституцій, здатних стати інкубаторами для суб'єктів господарювання, що виробляють продукцію (випускають товари, виконують роботи, надають послуги) в рамках імпортозаміщення;

4) стабілізація імпортозаміщення за рахунок контролю і корекції інституційного руху шляхом залучення у процес імпортозаміщення великих корпорацій, бізнес-систем та фінансово-промислових груп.

З урахуванням вищевикладеного можна сформулювати пропозиції щодо інноваційного податкового стимулювання інституціоналізації імпортозаміщення в аграрному секторі економіки:

1) Для проведення реконструкції та оновлення технологій потрібно ввести цільові інвестиційні податкові пільги з податку на прибуток для сільськогосподарських організацій.

2) Товаровиробники аграрної сфери, передусім споживчі кооперативи, що здійснюють збут та переробку вітчизняної сільськогосподарської продукції, повинні мати переваги порівняно з підприємствами, що займаються переробкою і збутом продукції з імпортної сировини.

3) Перспективним напрямом є також виробництво екологічно чистої продукції, затребуваної заможними городянами.

Висновки. Для того щоб імпортозаміщення стало реальністю, необхідно його інституціювати: створити норми і ціннісні установки українського суспільства, що дають змогу підвищити рівень самозабезпечення вітчизняною продукцією.

Конкретні інструменти державної фінансової підтримки імпортозаміщення (податкові, бюджетні, цінові, кредитні) повинні бути вбудовані в загальну стратегію заміни імпорту товарів, робіт, послуг конкурентоспроможною вітчизняною продукцією.

Чинна система оподаткування в аграрній сфері, незважаючи на наявність явних стимулюючих механізмів, не націлена на повернення ринку національним суб'єктам агропромислового комплексу, включаючи товаровиробників аграрної сфери.

Для вирішення завдання імпортозаміщення в аграрній сфері необхідно посилити інноваційні податкові стимулюючі механізми шляхом установлення цільових інвестиційних пільг на виробництво конкурентоспроможних аналогів імпортної сільгосптехніки, закупівлю та впровадження новітніх технологій.

Список літератури:

1. Горьовий В.П., Збарський В.К. Мале підприємництво: поступи розвитку, проблеми: монографія. К.: Аграр Медіа Груп, 2011. 453 с.
2. Єдина комплексна стратегія розвитку сільського господарства та сільських територій на 2015–2020 роки / Міністерство аграрної політики та продовольства України. URL: http://minagro.gov.ua/.
3. Інституціональні чинники інноваційної діяльності в аграрній сфері / Л.І. Курило, Т.М. Сльозко, С.М. Удовиченко. *Економічний аналіз.* 2015. Т. 21. № 2. С. 144–151.
4. Клейнер Г.Б. Эволюция институциональных систем. М.: Наука, 2004.
5. Кропивко М.М. Роль господарств населення у забезпеченні потреб людини. *Економіка АПК.* 2016. № 4. С. 38–44.
6. Продовольча і сільськогосподарська Організація Об'єднаних Націй. URL: http://www.fao.org/statistics/ru.
7. Продукція сільського господарства (2010–2017). URL: http://ukrstat.gov.ua.
8. Чаянов А.В. Крестьянское хозяйство: Избранные труды / редкол. сер.: Л.И. Абалкин (пред.) и др. М.: Экономика, 1989. 492 с.
9. Шумпетер Й.А. Теория экономического развития. Капитализм, социализм и демократия. М.: Эксмо, 2008. 864 с.
10. Яворська Т.І. Малий бізнес в аграрному підприємництві та особливості класифікації його суб'єктів. *Збірник наукових праць Таврійського державного агротехнологічного університету (економічні науки).* 2016. № 2(31). С. 99–104.